

Mokytojų rengimo situacija XXI amžiuje Optimistinis ir pesimistinis požiūris į mokymo kaitą

Rimantas Želvys

Vienas iš žymiausių šiuolaikinių švietimo kaitos teoretikų Michaelas Fullanas savo knygoje „Kaitos jėgos“ teigia, kad mokytojų rengimas – tai silpniausia, bet tuo pačiu metu ir didžiausias galimybes turinti švietimo reformos grandis (1). Kitaip sakant, vienoks ar kitoks mokytojų rengimo problemos sprendimas gali turėti lemiamos įtakos švietimui, o sykiu ir visai XXI amžiaus visuomenei, t. y. gali arba skatinti, arba stabdyti jos raidą. Deja, nuomonė, kad mokytojų vaidmuo yra gyvybiškai svarbus visuomenės ateičiai, yra būdingesnė švietimo teoretikams ir nesusilaukia didelio populiarumo nei tarp politikų, nei tarp plačiosios visuomenės.

Nors pastaruojų metu visuomenėje ne taip jau mažai kalbama apie mokytojų pasirengimą darbui, reiškiamas nepasitenkinimas mokymo kokybe, išsakoma daug kritinių pastabų pedagogams, tačiau neatrodo, kad būtų rimtai tikima investicijų į mokytojų rengimą vaisingumu. Pirmenybė dažniau atiduodama apčiuopiamesnėms investicijoms – įrengiama kompiuterių klasė ar uždengiamas naujas mokyklos stogas.

Mokytojų rengimas atrodo tarsi savaime vykstantis, natūralus procesas, kuris, priešingai nei pasenęs kompiuteris ar prakiuręs mokyklos stogas, gali atsinaujinti pats, savais vidiniais ištekliais. Tačiau mes žinome, kad taip nėra – mokytojų rengimo atnaujinimas reikalauja nemažų investicijų, ir jei jų nesulauksime, tai ir atsinaujinimo galimybės bus labai ribotos. Įvertinus požiūrį į mokytojų rengimą, vyrausiantį artimiausiais metais, galima numatyti tiek optimistinį, tiek ir pesimistinį mokytojų rengimo raidos scenarijus.

Postmodernistinio pasaulio logika suteikia tam tikro pagrindo optimistiniam požiūriui. Mūsų optimizmas yra paremtas šiomis prielaidomis:

- Šiuolaikiniame pasaulyje, atrodo, ima galutinai įsivyrėti visą gyvenimą trunkančio mokymosi (*lifelong learning*) samprata. Jei reikės vis daugiau mokytis, vadinasi, didės ir mokytojų poreikis – ir ne tiek pedagogų, kiek andragogų, t. y. suaugusiųjų mokymo specialistų, dirbančių suaugusiųjų švietimo įstaigose.
- Vadyboje vis gilesnes šaknis įleidžia besimokančios organizacijos samprata. Tai reiškia, jog mokymosi specialistai bus reikalingi ne tik švietimo, bet ir visose kitose organizacijose, kur reikės organizuoti nuolatinio darbuotojų mokymosi procesą.
- Tobulėjant technologijoms, atsiranda naujų mokymosi formų: nuotolinis mokymasis, elektroninės konferencijos, internetu teikiamos mokymo paslaugos ir kt. Šioms formoms populiarėjant, didėja ir kvalifikuotų mokytojų, galinčių instrukuoti vartotojus bei organizuoti šių mokymo paslaugų teikimą, poreikis.

Kokie mokytojų gebėjimai bus labiausiai vertinami?

- Mokytojas turės būti orientuotas ne tiek į mokymo, kiek į mokymosi proceso organizavimą, kadangi švietimas daugiausia bus plėtojamas suaugusiųjų mokymosi, saviugdos, nuotolinio mokymosi, mokymosi iš įgyjamos patirties ir kitų panašių mokymosi formų sąskaita.
- Tam, kad mokytojas galėtų organizuoti savarankiško mokymosi procesą, jis turės sugebėti nepriklausomai ir kritiškai mąstyti, nes jo darbas neapsiribos mokymo programose numatytos medžiagos perteikimu; jis turės pats parinkti tiek mokymosi turinį, tiek ir būdus.

- Mokymosi proceso organizavimas pareikalaus didesnio komunikabilumo ir geresnių bendravimo įgūdžių. Kad galėtų skatinti veiksmingą besimokančiųjų įsitraukimą į mokymosi procesą, mokytojas turės būti kur kas interaktyvesnis negu tradicinio mokymo metu.
- Mokytojas turės būti gerai susipažinęs su šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis, kadangi nesunku nuspėti, jog beveik visos naujos mokymosi formos bus tiesiogiai su jomis susijusios.
- Mokytojas turės būti pasirengęs pokyčiams. Tai, ko gero, taps svarbiausia gero mokytojo charakteristika (2). Pasirengimas pokyčiams susijęs ir su kitomis XXI amžiaus mokytojui būtinomis savybėmis. Tai gebėjimas lanksčiau planuoti, savarankiškai priimti sprendimus, kritiškai vertinti ugdymo turinį ir būti pasirengusiam jį operatyviai atnaujinti bei keisti.

Žinios postmodernistiniame pasaulyje tampa reliatyviu ir nepatikimu dalyku, tad mokytojo darbas palaipsniui praras tradicinį pagrindą. Svarbiu veiksmu taps sugebėjimas atsakyti rigidiškos priklausomybės nuo tradicinių dalyko žinių ir faktų rinkinio. Studentas, rinkdamas is pedagogo profesiją, žinos, jog jam teks mokytis, tačiau negalės numatyti ko.

Juk kol jis taps kvalifikuotu pedagogu, keisis ir vadovėliai, ir mokymo programos, bus sukaupia naujų mokslo žinių ir pan. Jei jis pasirinks darbą su suaugusiaisiais, t. y. andragogiką, tai juo labiau nežinos savo būsimos edukologinės veiklos turinio, nes suaugusiųjų švietimas daugiausia remsis mokymusi iš jų pačių sukaupto patyrimo. Kaip tuomet turėtų atrodyti XXI amžiaus mokytojų rengimo programa? Mano manymu, ji pasižymės šiais ypatumais:

- Dalyko žinioms bus skiriama mažiau dėmesio – jos greitai sens ir jas nuolat reikės atnaujinti.
- Užuovertus būsimąjį mokytoją išiminti kuo daugiau dalyko žinių, daug svarbiau bus jį išmokyti savarankiškos informacijos paieškos, o tai reiškia kvalifikuotą darbą su kompiuteriu, dalyvavimą elektroninėse konferencijose, naršymą internete ir kt.
- Savarankiškos informacijos paieškoms bus gyvybiškai būtina gerai mokėti bent vieną iš pagrindinių užsienio kalbų.
- Tarp psichologijos disciplinų dominuos bendravimo treningas, komunikacinių įgūdžių formavimas, t. y. daugiausia bus mokomasi praktiškai taikyti asmenybės ir socialinės psichologijos žinias.
- Tarp pedagogikos disciplinų dominuos kursai, skirti šiuolaikiniams interaktyviems mokymo metodams (arba šiuolaikinėms didaktikoms), savarankiškam mokymo turinio formavimui, praktiniams švietimo vadybos ir švietimo kaitos klausimams.
- Kur kas svaresnę mokymo dalį sudarys mokomoji praktika, kuri bus organizuojama ne tik mokyklose, bet ir kitose įstaigose, kurioms svarbūs mokymo ir mokymosi procesai (galbūt net ir verslo firmose). Toks yra optimistinis scenarijus, kuriam įgyvendinti, kaip jau minėjau, reikėtų nemažų papildomų investicijų: nepigiai kainuoja studentų mokymas dirbti šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis, užsienio kalbų mokymas.

Interaktyvūs metodai reikalauja darbo mažose grupėse, vadinasi, reikia daugiau dėstytojų, arba tiksliau – mokytojų mokytojų (*trainer*). Norint gerai organizuoti praktiką, reikia kviesti patyrusius kuratorius arba mentorius, gerai mokėti už darbą organizacijoms, priimančioms studentus, ir pan.

Pesimistinis scenarijus daugiausia paremtas pokomunistinių šalių gyvenimo realijomis, nors ir Vakarų edukologų samprotavimuose apie mokytojų rengimo ateitį

netrūksta pesimistinių gaidų. Vis dėlto kalbėsime apie pokomunistinį pasaulį – pasaulį, kuriame gyvename ir kurį geriausiai pažįstame.

Kokios egzistuoja pesimistinio scenarijaus prielaidos?

- Praėjo dešimtmetis po komunistinių režimų žlugimo, ir dabar jau aišku, kad ankstyvos euforinės prognozės neišsipildė: nepriartėjome ir artimiausiu metu nepriartėsime prie išsivysčiusių Vakarų šalių gyvenimo lygio (3). Tai reiškia, jog mūsų mokytojų problemos ir toliau iš esmės skirsis nuo Vakarų šalių mokytojų problemų. Kai mokytojai Vakaruose kalba apie menką statusą ar nepakankamą atlyginimą, tai yra visai kitokio masto problema negu menkas statusas ar atlyginimas pokomunistinėje šalyje. Kai būsimieji mokytojai Vakarų universitete skundžiasi, kad nėra lengva prisėsti prie kompiuterio, jie turi omenyje visai ką kita negu jų kolegos pokomunistinėse šalyse, kurių universitetuose apskritai gali nebūti prie ko prisėsti. Taigi problemos egzistuoja tarsi skirtingose dimensijose ir atitinkamai bus kitoks jų sprendimo būdas.

Pirma pesimistinio scenarijaus išvada: Vakarai mums nepadės pertvarkyti mokytojų rengimo, kadangi nežino, kaip spręsti mūsų problemas.

- Nors ir Lietuvoje (4), ir daugelyje kitų pokomunistinių šalių deklaruojama, kad švietimas – prioritetinė sritis, visi puikiai žino, kad yra ne taip. Pokomunistinio pasaulio realybė diktuoja kitus prioritetus. Tai – ekonomika, teisėsauga, krašto apsauga, galbūt kiti dalykai, tik ne švietimas. Todėl, kad ir kaip nesmagu būtų tai sakyti, pagal pesimistinį scenarijų mokytojai taip ir liks sąlygiškai prastai mokama, menko statuso profesinė grupė.
- Net ir pagal pesimistinį scenarijų švietimo paslaugų rinka turėtų plėstis, vadinas, reikės daugiau mokytojų. Kas papildys mokytojų gretas? Deja, ne patys geriausi ir gabiausi. Geriausi ir gabiausi stos į teisę, ekonomiką, vadybą, o į pedagogikos fakultetus ateis tie, kurių gabumai menkesni ir kurių ambicijos taip toli nesiekia. Be abejo, ateis ir pakankamai gabių, motyvuotų, norinčių dirbti pedagoginį darbą “iš pašaukimo”, tačiau jų, žinoma, bus mažuma.

Ar gali būti kitaip, jei pedagogo profesija viena iš masiškiausių? Remiantis statistikos duomenimis (5), Lietuvoje, pavyzdžiui, 1998 metais dirbo daugiau kaip 70 tūkst. pedagogų, iš jų daugiau kaip 50 tūkst. – bendrojo lavinimo mokyklose. Kur surasime tiek “pašauktųjų”? Patinka mums tai ar ne, bet mokytojo profesija ir toliau bus masinė protinio darbo “proletarų” (6) profesija.

Žinomas vengrų edukologijos profesorius yra pastebėjęs, kad pedagogo profesijos įgijimas – vienas iš lengviausių perėjimo iš darbininkų klasės į aukštesnę socialinę klasę būdų. Todėl mokytojo profesiją, pasak jo, dažnai renkasi darbininkų vaikai.

Taigi koks pedagogų kontingentas mūsų laukia XXI amžiuje pagal pesimistinį scenarijų? Tai jauni žmonės, daugiausia merginos, dažnai atėję iš darbininkų šeimų, nepasižymintys išskirtiniais gabumais ar itin ambicingais siekiais, vedami ne tiek pašaukimo, kiek realistiško savo galimybių suvokimo.

Tai masinio aukštojo mokslo “produktas”, protinio darbo “proletarai”, apie kuriuos vis dažniau su nerimu kalba Vakarų šalių edukologai ir kurių nemėgsta aukštųjų mokyklų dėstytojai. Nemėgsta, nes tai studentai, nepasižymintys nei iniciatyva, nei mąstymo originalumu, nuobodžiaujantys per paskaitas, nedegantys noru įgyti mokslo žinių, tiesiog norintys gauti aukštojo mokslo diplomą ir užsitikrinti geresnes galimybes susirasti darbą. Jie bus linkę dirbti palyginti mažai mokamą, tačiau stabilų, pragyvenimo šaltinio praradimo atžvilgiu mažai rizikingą darbą (mokykla – stabili socialinė institucija, kuriai negresia bankrotas).

Kita vertus, atsiradus geresnei alternatyvai, jie bus linę be didelių dvejonų ši darbą keisti. Kuo toliau, tuo lengviau jiems bus priimti tokį sprendimą, kadangi pesimistinis scenarijus mokytoji ateityje žada ne kažin ką. Ji žada daugiau ir intensyvesnio darbo. Mokinių ir mokytojų santykis pokomunistinėse šalyse yra mažesnis negu Europos Sąjungos šalyse (7). Savaitinis pamokų krūvis dažnai taip pat mažesnis. Artėdamos Europos Sąjungos link, šalys kandidatės turės šiuos skaičius koreguoti, t. y. didinti mokytojų darbo krūvį. Abejoju, ar tuo pat metu ženkliu dides mokytojų atlyginimas. Darbas ne tik intensyves, bet ir taps sudėtingesnis: spartės pokyčiai, bus vis daugiau reikalaujama savarankiškų sprendimų, individualių mokymo planų, o laiko tam bus skiriama vis mažiau.

Pesimistinių poveikslą turėtų tinkamai papildyti ir niūroka pedagogus rengiančių aukštųjų mokyklų perspektyva. Ne tik Lietuvoje, bet ir kitose pokomunistinėse šalyse dėl netinkamos valstybinės politikos aukštosios mokyklos prarado nemažą dalį turėto prestižo, o anksčiau gana aukštą padėtį visuomenėje užėmę dėstytojai atsidūrė ties skurdo riba. Dalis, tiesa, gal ir ne tokia didelė, buvusių dėstytojų paliko aukštąsias mokyklas ir ėmėsi kitokio pobūdžio veiklos.

Tačiau tai tik pusė bėdos; kur kas blogiau, kad aukštosios mokyklos dėstytojo darbas neteko patrauklumo ir jo nesiekia gambiausias jaunimas. Taigi dėstytojų kontingentas senėja, o deramos pamainos jam nematyti. Tiesa, į aukštąsias mokyklas ateina jaunų žmonių, tačiau dažnai ne pačių gambiausių, o ir tie, kurie atėjo, progai pasitaikius, renkasi labiau viliojančias alternatyvas.

Tad kokie dėstytojai rengs būsimojus XXI amžiaus mokytojus? Pagal pesimistinių scenarijų tai bus vyresnio, neretai pensinio amžiaus žmonės, atsargiai žiūrintys į šiuolaikines technologijas ir ne visuomet norintys ar galintys jomis naudotis. Tai mažiau linę į interaktyvius metodus ir pirmenybę atiduodantys tradicinėms paskaitoms. Kitaip vargu ar galėtų būti: dėl didelio amžiaus skirtumo tarp dėstytojų ir studentų neišvengiamai egzistuoja psichologinis atstumas, kuriam esant sunku taikyti interaktyvius metodus. Tai žmonės, atsargiai žiūrintys į pokyčius, ne visada juos priimančios ar suprantančios ir todėl vargu ar galintys sėkmingai parengti kaitai savo studentus būsimojus mokytojus.

Kaip atrodytų mokytojų rengimo programa pagal pesimistinių scenarijų? Galima atsakyti trumpai: taip, kaip ji atrodo šiuo metu. Tai tiesiog praėjusio amžiaus programa praėjusio amžiaus mokytojams rengti. Akivaizdu, jog išlaikyti ją tokią, kokia yra, arba atlikti kosmetinius pataisymus didelių papildomų investicijų nereikia. Pakanka tiesiog dirbti taip, kaip dirbome iki šiol.

Manau, visi suprantame, jog tiek optimistinis, tiek ir pesimistinis scenarijai - tai kraštutiniai, idealiniai modeliai, ir realybė formuosis kažkur tarp šių dviejų polių. Koks bus XXI amžiaus mokytojų rengimo pyrago optimistinio ir pesimistinio ingredientų santykis - tai klausimas, kurį norėčiau pateikti dabar vykstančioms diskusijoms.

Be abejo, jis priklausys nuo daugelio veiksnių - bendros ekonomikos padėties, visuomenės požiūrio, švietimo politikos bei aibės kitų dalykų, kuriuos nelengva nuspėti ir kuriems sunku daryti įtaką. Tačiau kai kurias prielaidas ir išvadas galime daryti jau dabar. Galime daryti tam tikrus žingsnius. Galime keisti tai, kas yra mūsų valioje, keisti patyrimu, sukaupto patyrimo pagrindu prognozuoti artimiausią ateitį ir tinkamai jai pasiruošti. Adekvačios prognozės ir deramas pasiruošimas mūsų laukiančiai atečiai gali bent tam tikra dalimi pakeisti optimizmo ir pesimizmo santykį optimistinio scenarijaus naudai.

Literatūra

1. Fullan, M. (1993) *Change Forces. Probing the Depths of Educational Reform*. London: Falmer Press.
2. Everard, B. and Morris, G. (1990) *Effective School Management*. 2nd ed. London: Paul Chapman Publishing Ltd.
3. Coulby, D. and Jones, C. (1995) *Postmodernity and European Education Systems*. Oakhill: Trentham Books.
4. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas*. - V.: Leidybos centras, 1995.
5. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Švietimas*. - V.: Statistikos departamentas, 1999.
6. Tjeldvoll, A. (1999) *Students' Morality and Morale in the Service University*. UNIPED, 2, 43-51 p.
7. Pruskus V. *Lietuvos švietimo pasiekimai OECD šalių kontekste*. - V.: VPU, 1998.

Rimantas Želvys – Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Edukologijos katedros vedėjas.
